

Wisingsborgs grevskap på Per Brahe d. y. tid 1633—1680. Ödeshög var nordligaste socknen i grevskapet.

Per Brahes välde i Ödeshög

”Pet. Brahe CIW” står det ristat i en sten på Klockaregårdens gårde. Initialerna betyder Comes (hertig) in (av) Wisingsborg. Här är fråga om Per Brahe d.y. (1602—1680), Sveriges störste jordägare i sitt århundrade, generalguvernör i Finland, riksdrots (chef för rättsväsendet), innehavare av Wisingsborgs grevskap, Gränna stads grundläggare. Stenen torde vara en gränsmarkering.

Erik XIV inrättade greveståndet 1516 och upphöjde bl.a. Per Brahe d.ä. till greve, farfar till greven på Visingsborg. Under Per Brahe d.y. tid omfattade grevskapet en rad socknar i Småland och Västergötland, ett litet rike på 12 kvaderatmil. Med början 1646, förefaller det, fick greven också egendom i Ödeshög, som blev en del av grevskapet. Enligt en uppgift från 1654 omfattade detta — räknat i mått på gårdarnas storlek — 836 mantal, varav över 77 i Ödeshög. Hela Ödeshögs socken hade då 106 mantal.

Östgöte, gudskelov!

Ödeshög var den enda socknen i Östergötland som tillhörde grevskapet. Det bör därför ha varit en klipsk ödeshögsbo som myntade det bekanta uttrycket här ovan vid festen på Visingsborgs slott. Greven gick omkring och språkade med gästerna, brukar det berättas. — Var är du ifrån? — Jag är smålänning, Gud hjälper nog. — Varifrån kommer du? — Jag är västgöte, vell du vetat. — Och var hör du hemma? — Jag är östgöte, gudskelov!

En human herre

Per Brahe styrde grevskapet nästan som en fylkeskonung och var ansedd som en human herre. Han startade skola och boktryckeri på Visingsö. Skolan fanns kvar till 1811 och minnet lever i Visingsö skolegods-fond, bildad genom försäljning av donerade gårdar. Greven biträdde av en regering på nio personer och företrädde i socknarna av befallningsmän. Det uppges att allmogen i Ödeshög betalade skatt till grevskapet i form av kalk som den brände. Kyrkoherden på Visingsö var ”praeposito” över grevskapets kyrkliga liv och visiterade ibland. Samuel Rogberg noterar i Historisk beskrivning om Småland, utkommen 1770:

I en gammal kyrkobok i Skärstad finnes antecknat denna besynnerliga händelse: År 1648 den 1 Nov. när Praep. på Visingsö tillika med pastor i Skärstad visiterade Ödeshög, observerades i sistnämnda församlings kyrkobok att en hustru i Årestorp den 12 juli 1590 blifvit död, och den 14 derpå följande födt barn; dess son Jan Jansson be-sannade detta då han af Praeposito derom tillfrågades.

”Årestorp” kanske kan betyda Erikstorp.

Vad ägde greven i Ödeshög?

Ungefär tre fjärdedelar av Ödeshögs yttnehåll ägdes alltså av Per Brahe. Utanför låg förstas prästgård och kronoegendomar och andra adelsmäns gods, t.ex. Sjöstorp, som innehades av fältherren Lars Kagg. Wilhelm Berg har i den intressanta boken ”Visingsö jemte anteckningar om Wisingsborgs grevskap” (D. F. Bonniers boktryckeri i Göteborg 1885) givit mycket detaljerade uppgifter om grevens många köp och byten och gåvor från kronan, när det gäller egendomar i Ödeshög.

” — — — till wederlige tijder”

Från den 10 mars 1647 finns en handling rörande gårdsbyten. Tydligt hade greven släppt ifrån sig gårdar på andra håll i landet och i stället fått ett stort antal närmare Visingsö belägna, bl.a. 31 gårdar i Ödeshög. Alltsammans lades till grevskapet och skulle där förbliva ”till wederlige tijder”, d.v.s. till evärdelig tid.

De flesta gårdarna känns lätt igen, trots den gammaldags stavningen:

Kräkery, Narbeck, Skredeberg, Ruusholmen, Kushultt, Anarydh, Skiellerydh, Skreppered, Smedztorp, Hadähssen, Kiärret, UGGLEHULTT, KROOKEEK, Gyllinge, Bultsbol, Bolstabolet, Stockerydh, Stafwebärgh, Bråten, Öggia, Sistarp, Kaxebol, Lockarp, Engerydh, Gåsebol, Grässberg, Tellekullen, Rödebol, Nättery, Hersbol, Sunnersiö.

Namn som nu är omöjliga att tyda kan höra samman med gårdar som inte längre finns.

De flesta av grevens gårdar låg i vad som brukar kallas skogsbygden. Enligt ett donationsbrev från drottning Kristina av den 6 oktober samma

år, 1647, fick emellertid greven andra gårdar också. Det var Ödessjö skattehemman (Skattegården, förmodar jag), fem gårdar i Sväm, Riddaregården, några kvarnar etc. Något senare skyntar Årnäs (Orrnäs) och andra gårdar. Greven sökte byta till sig och köpa alltmer, "hvilket slutligen ledde derhän, att knappast något hemman i grefskapet ej tillhörde honom" skriver Wilhelm Berg.

Omtanke om de fattiga

Enligt ett brev av den 4 januari 1654 skulle efter grevens död avkastningen av två mantal Åby och ett mantal Häggestad gå till de "husfattige och af wädeld förbrände på Wijsingsö". I det slutliga testamentet efterskänktes f.ö. all kvarstående skatt. Greven hade omtanke om sitt folk, vare sig de bodde på "Öen", som Visingsö brukar kallas i papperen, eller annorstädes. På något håll manar han emellertid sina efterkommande att betänka, "det Öen är fundamentet till grefweskapet".

Kinkigt vid reduktionen

Redan under Per Brahes livstid började emellertid kronan återta en del av de litet sorglöst bortskänkta egendomarna, ännu värre blev det under Karl XI regeringstid. Tydligt indrogs all grevskapets egendom i Ödes-hög till kronan med undantag av de gårdar, som direkt anslagits till underhåll av skolan på Visingsö. Ett dokument av den 4 september 1811, undertecknat av den blivande konung Karl XIV Johan, noterar att skoldonationens gårdar "icke varit begripne under reduction af Wisingsborgs grefskap år 1681".

Några sådana hemman räknas upp. Det är Gumby, Tyresbo (Tyrsabol), Östra Haddåsen, Lilla Smedstorp, Bodebol, Svinåsen, Hafrekulla och Glasfall. Vid reduktionen bestämdes, hette det 1811, att dessa gårdar skulle räknas släkten Brahe till godo men förbli under Visingsöskolan. De upptogs i bokföringen "under titeln af Kongl. Donation ad pios usus", vilket betyder "för fromma ändamål". Dessa åtta gårdar uppräknades i grevens vidlyftiga donationsbrev av den 4 oktober 1673.

Där finns också en specialbestämmelse om Bobol, d.v.s. Bodebol, vars avkastning skulle tillfalla "gamla Scholae-Fogden David".

Ända till våra dagar

Genom århundradena har de nämnda gårdarna genom arrenden bidragit till det ekonomiska underlaget för skolan på Visingsö och när denna nedlades 1811, gick avkastningen till skolegodsfonden. I beskrivningen till den ekonomiska kartan över Östergötland av 1902 — den återges senare — finns de ovan uppräknade noterade, med undantag av Svinåsen. Det heter att de disponeras av Vexjö elementarläroverk, som tydligen med läroverket i Jönköping delade avkastningen.

Först i våra dar har gårdarna friköpts av sina brukare. Den första lär

ha varit Havrekullen omkring 1909, då ägd av C. J. Wissman. Släkten hade bott där från 1720-talet.

Östra Haddåsen friköptes på 1930-talet av Oskar Johansson.

"Näsvis buffel" skrev Per Brahe om fogden

Det finns ett brev av Per Brahes hand bevarat, vilket gäller Ödeshög. 1656 var tydligen någon egendomstvist under uppsegling mellan greven och landshövdingen. Han skrev den 12 juli till sin förtroendeman — troligen på Visingsborg — Julius Lantzenfelt följande, som går att läsa:

Hwad den delen aff Ödesiöö Sochen, som kommer under omme bärg fredzmil, belangar, så giffwer iagh intett igen för än iagh bliffwer befaler täff H. K. M:t, ty det är förbyt med Cronan, och har hans M:t stoort interesse der i, och der det och elliest änteligen skulle komma vnder Ommebärg måste det efter R:dags beslute vtbytas eller inreknas i fjärdeparten efter ifrån datu tu åhr till, derföre bed häradsfougden hålla Munnen på sigg eller iagh lærer förklaga honom. Han måste wara en näsewiss buffell. Giff så landshöffdingen som häradsfougden swar, om de widera der på yrkia.

"Fjärdeparten" syftar på ett beslut vid 1655 års riksdag att fjärdedelen av de efter 1632 givna godsens skulle återgå till kronan, men Per Brahe ville visst inte foga sig i vad landshövdingen och fogden bestämde härom. Skall något återlämnas, måste kungen själv ge besked. Fogden får hålla till godo med att kallas "näsvis buffel"! Det är något överraskande att ett sådant uttryck förekom redan 1656!

Litteratur:

Historisk beskrivning om Småland av Samuel Rogberg. Jönköping 1770. Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap av Wilhelm Berg, D. F. Bonniers boktryckeri, Göteborg, 1885.

Tyrsabol, släktgård från 1500-talet

Den sista av skolegodsfondens gårdar som friköptes var Tyrsabol, och det skedde 1952. Det märkliga är, att samma släkt i tio generationer suttit på den gården, ända sedan Gustav Vasas dagar. Detta visar en släkttavla som genom folkskollärare Werner Falks förmedling ställts till förfogande och här återges.

Brahegården Tyrsabol har gått i samma släkt sedan Gustav Vasas dagar.

1. Johan	Vigd omkring 1560	Regent i Sverige v. vigseln Gustav Vasa
2. Johan Johansson f. omkring 1570, död 1661	Vigd omkring 1600	Karl IX
3. Johan Johansson född 1626, död 5/5 1701	Vigd 1657 med Segrid Persdotter, född 1627 i Skrädeberg, död 13/4 1701	Karl X Gustaf
4. Arvid Johansson född 1675 död 4/8 1710	Vigd 17/6 1703 med Kerstin Håkansdotter, född 1678, död 16/8 1756	Karl XII
5. Jonas Arvidsson född 2/7 1705 dödsdag okänd	Vigd 1/5 1740 med Kerstin Johansdotter, född 24/10 1713 i Skälsby död 11/4 1751	Fredrik I
6. Arvid Johnsson f. 15/8 1743 dödsdag okänd	Vigd 14/11 1779 med Karin Johnsdotter född 1/12 1758	Gustaf III

7. Per Arvidsson född 23/12 1784 död 22/4 1885	Vigd 26/12 1820 med Stina Larsdotter född 24/2 1797 i Lövstad död 22/7 1870	Karl XIV Johan
8. Gustaf Pettersson född 18/1 1822 död 22/2 1887	Vigd 31/3 1871 med Johanna Fredrika Persdotter född 4/4 1836 i Öninge död 16/10 1886	Karl XV
9. Per Johan Gustafsson född 14/4 1876 död 8/3 1958	Vigd 19/12 1903 med Elin Amanda Daun född 10/3 1873 i Sunneby död 17/6 1949	Oscar II
10. David Birger Gustafsson född 20/1 1915		

H. B.